

**Ο τουρμάρχης των φοιδεράτων (9^{ος}-10^{ος} αι.):
Προβλήματα και παρατηρήσεις***

Ο θεσμός του *τουρμάρχη των φοιδεράτων* εμφανίζεται για πρώτη φορά στις πηγές στις αρχές του 9^{ου} αιώνα, επί Νικηφόρου Α΄ (802-811), όταν γίνεται λόγος για την ανταμοιβή του Λέοντος Αρμενίου από τον αυτοκράτορα με το συγκεκριμένο αξίωμα¹. Πρόκειται για τον επικεφαλής μίας από τις τρεις *τούρμες του θέματος των Ανατολικών*², για τη δραστηριότητα και τον ρόλο του οποίου έχουν διατυπωθεί διάφορες και αντικρουόμενες απόψεις. Άλλοι ερευνητές θεωρούν ότι ο *τουρμάρχης* και οι *φοιδεράτοι* λειτούργησαν αρχικά επί Νικηφόρου Α΄ ως αυτοκρατορικό τάγμα και στη συνέχεια, επί Μιχαήλ Α΄ ή και αργότερα, επέστρεψαν στο *θέμα των Ανατολικών*³, και άλλοι ότι ήταν μονίμως

*Η εργασία αποτελεί ανεπτυγμένη μορφή της ανακοίνωσης που έγινε στη Β΄ [Θ΄] Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων (Πάτρα, 13-15 Δεκεμβρίου 2017).

¹ Βλ. παρακάτω σημ. 5.

² Βλ. E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II u. Tiberius Constantinus*, Stuttgart 1919 (στο εξής: E. Stein, *Studien*), σ. 135-140. — J. F. Haldon, *Byzantine Praetorians. An Administrative, Institutional and Social Survey of the Opsikion and Tagmata, c. 580-900* [Freie Universität Berlin. Byzantinisch-neugriechisches Seminar, Ποικίλα Βυζαντινά 3], Bonn 1984 (στο εξής: J. F. Haldon, *Praetorians*), σ. 246-251, 297. — R. Scharf, *Foederati. Von der völkerrechtlichen Kategorie zur byzantinischen Truppengattung* [Tyche Supplementband 4], Wien 2001 (στο εξής: R. Scharf, *Foederati*), σ. 115-126. Βλ. και Βασιλική Βλυσίδου κ.ά., *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των Βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7^{ος}-11^{ος} αι.)* [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Ερευνητική Βιβλιοθήκη 1], Αθήνα 1998 (στο εξής: *Μικρά Ασία των Θεμάτων*), σ. 366.

³ Κύριος εκφραστής αυτής της θεωρίας είναι ο J. F. Haldon, *Praetorians* 248-251, σύμφωνα με τον οποίο οι *φοιδεράτοι* με την άνοδο του Μιχαήλ Α΄ (811-813) στον θρόνο επέστρεψαν στο *θέμα Ανατολικών*. Βλ. επίσης Leslie Brubaker – J. Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era, c. 680-850: A History*, Cambridge 2011 (στο εξής: L. Brubaker – J. Haldon, *Byzantium*), σ. 63. Την άποψη περί εγκατάστασης των *φοιδεράτων* στην πρωτεύουσα εξέφρασε αρχικά ο E. Stein, *Studien* 135-136 και 139, ο οποίος όμως θεωρεί εσφαλμένα ότι το σώμα ταυτίζεται με τους *φοιδεράτους* που μαρτυρούνται τον 6^ο αιώνα

εγκατεστημένοι στο συγκεκριμένο θέμα⁴. Τις απόψεις αυτές επανεξετάζει ο Juan Signes Codoñer, στο πλαίσιο της πρόσφατης ογκώδους μονογραφίας του για τον αυτοκράτορα Θεόφιλο, και προβαίνει στη διατύπωση ορισμένων καινοφανών συμπερασμάτων. Θεωρεί ότι οι φοιδεράτοι έδρευαν μόνιμα στο ανατολικό σύνορο, την υπεράσπιση του οποίου είχαν αναλάβει, και δεν εντάσσονταν οργανικά σε ένα συγκεκριμένο θέμα, εν προκειμένω των Ανατολικών, αλλά ήταν δυνατό να τεθούν υπό τις διαταγές τόσο του στρατηγού των Ανατολικών όσο και του στρατηγού των Αρμενιάκων. Στρατολογούνταν από ξένους «βαρβάρους» της Ανατολής και επικεφαλής τους διορίζονταν πρόσωπα που θεωρούνταν «ξένοι στα μάτια του ελληνικού κατεστημένου που κυβερνούσε την αυτοκρατορία» (outsiders, even foreigners, in the eyes of the Greek establishment which ruled the empire)⁵. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η κριτική προσέγγιση των απόψεων αυτών και η επανεξέταση των επιμέρους προβλημάτων γύρω από τον θεσμό του τουρμάρχη των φοιδεράτων.

1. Ο πρώτος γνωστός τουρμάρχης των φοιδεράτων Λέων ο Αρμένιος: επικεφαλής αυτοκρατορικού τάγματος στην πρωτεύουσα;

Ο πρώτος γνωστός στις πηγές τουρμάρχης των φοιδεράτων είναι ο Λέων ο Αρμένιος, ο μετέπειτα αυτοκράτορας (813-820), φίλος αρχικά και υποστηρικτής του στρατηγού των Ανατολικών Βαρδάνη, του επονομαζόμενου Τούρκου, που είχε στασιάσει το 803 εναντίον του Νικηφόρου Α΄. Ο Λέων όμως μαζί με τον έτερο συμπολεμιστή του Μιχαήλ Τραυλό εγκατέλειψαν τον στασιαστή Βαρδάνη και ανταμείφθηκαν από τον αυτοκράτορα με τα αξιώματα του τουρμάρχη των φοιδεράτων και

στην πρωτεύουσα (βλ. και παρακάτω ενότητα 5). Σημειώνει μάλιστα ότι ο Θωμάς ο Σλάβος, που διορίστηκε στον συγκεκριμένο θώκο (βλ. παρακάτω ενότητα 2), βρισκόταν μακριά από την πρωτεύουσα, στο θέμα των Ανατολικών, σε αντίθεση με τους άλλους τουρμάρχες των φοιδεράτων. Βλ. επίσης D. Turner, *The Origins and Accession of Leo V (813-820)*, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 40 (1990) 171-203 (στο εξής: D. Turner, Leo V), σ. 177-178, που αποδέχεται τη θεώρηση του J. F. Haldon, αλλά πιστεύει ότι οι φοιδεράτοι παρέμειναν και μετά τον θάνατο του Νικηφόρου Α΄ στην Κωνσταντινούπολη.

⁴ R. Scharf, *Foederati* 113-115. Βλ. και W. Treadgold, *The Byzantine Revival (780-842)*, Stanford, CA 1988 (στο εξής: W. Treadgold, *Revival*), σ. 133 και 197.

⁵ Juan Signes Codoñer, *The Emperor Theophilos and the East, 829-842. Court and Frontier in Byzantium during the Last Phase of Iconoclasm* [Birmingham Byzantine and Ottoman Studies 13], Farnham - Burlington, VT 2014 (στο εξής: J. Signes Codoñer, *Theophilos*), σ. 33-40. Βλ. και τη βιβλιοκρισία μας για το βιβλίο αυτό στην *Byzantinische Zeitschrift* 109.1 (2016) 270-282.

του κόμητος της κόρτης αντίστοιχα⁶. Μία μερίδα ερευνητών, με προεξάρχοντα τον J. F. Haldon, θεωρεί ότι το σώμα των φοιδεράτων ή ένα τμήμα του μαζί με τον επικεφαλής Λέοντα έδρευε στην Κωνσταντινούπολη και λειτουργούσε ως αυτοκρατορικό τάγμα, ενώ στη συνέχεια, με την άνοδο του Μιχαήλ Α΄ (811-813) στον θρόνο ή και αργότερα, απομακρύνθηκε από την πρωτεύουσα και επέστρεψε στο θέμα του⁷.

Η άποψη αυτή βασίζεται σε τέσσερα επιχειρήματα: Πρώτον, στη μαρτυρία της Συνέχειας του Θεοφάνη ότι ο Λέων έλαβε ως ανταμοιβή δύο οἴκους στην πρωτεύουσα, όπως έγινε και με τον Μιχαήλ Τραυλό, που πήρε επίσης ως δώρο έναν οἶκο στην Κωνσταντινούπολη και διορίστηκε κόμης (της βασιλικής) κόρτης⁸. Δεύτερον, στη μαρτυρία του Άραβα γεωγράφου των αρχών του 10^{ου} αιώνα Kudāma, ότι το σώμα των φοιδεράτων (fidārāṭiyūn) συγκαταλεγόταν μεταξύ των τεσσάρων ιππικών αυτοκρατορικών ταγμάτων μαζί με τις σχολές, τους εξκουβίτωρες και τον αριθμό⁹. Τρίτον, στις στενές σχέσεις του Νικηφόρου Α΄ με τη Λυκαονία¹⁰ και τους Λυκάονες, ορισμένους εκ των οποίων

⁶ Βλ. Συνέχεια Θεοφάνη, έκδ. J. M. Featherstone – J. Signes-Codoñer, *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur, Libri I-IV* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae LIII], Boston, MA – Berlin 2015 (στο εξής: Συν. Θεοφ.), σ. 16.18-21: «ἄρτι μὲν γὰρ Λέων ἄρτι δὲ καὶ Μιχαὴλ ἀπορρομέντες πρὸς βασιλεία, ἄθλον ὁ μὲν τὴν Φοιδεράτων καὶ βασιλικὸν οἶκον τοῦ Ζήνωνος καὶ τὸν Δαγισθέα, ὁ δὲ τὴν κόμητος <κόρτης> ἀρχὴν καὶ τὸν τοῦ Καριανοῦ οἶκον ἀπενεγκάμενοι, οὐκ ἀγαθὰ φρονεῖν αὐτὸν περὶ ἑαυτοῦ πεπεύκασιν περὶ ἑαυτοῦ». — Ιωσήφ Γενέσιος, *Βασιλείαι*, έκδ. Anni Lesmüller-Werner – I. Thurn, *Iosephi Genesii regum libri quattuor* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae XIV], Berolini – Novi Eboraci 1978 (στο εξής: Γενέσιος), σ. 8.51-55. Βλ. και Ιωάννης Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ἱστοριῶν*, έκδ. I. Thurn, *Ioannis Scylitzae synopsis historiarum* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae V], Berolini – Novi Eboraci 1973 (στο εξής: I. Σκυλίτζης), σ. 10.57-11.61.

⁷ Βλ. παραπάνω σημ. 2.

⁸ Βλ. παραπάνω σημ. 5.

⁹ Βλ. J. B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century. With a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos* [The British Academy Supplemental Papers I], London 1911 (ανατ. New York 1958) (στο εξής: J. B. Bury, *Administrative System*), σ. 48 σημ. 1, σ. 63-64. — J. F. Haldon, Kudāma Ibn Dja'far and the Garrison of Constantinople, *Byzantion* 48 (1978) 78-90 (στο εξής: J. F. Haldon, Garrison), σχετικά με την ανάγνωση του μονάδων που αναφέρονται στον Άραβα γεωγράφο και τις ερμηνείες που έχουν προταθεί. — Του ιδίου, *Praetorians* 248-250 και 516 σημ. 673.

¹⁰ Σύμφωνα με τον Θεοφάνη, *Χρονογραφία*, έκδ. Ch. de Boor, *Theophanis Chronographia*, τ. I, Lipsiae 1883 (ανατ. Hildesheim 1963) (στο εξής: Θεοφάνης), σ. 488.22-25: «τῶν δὲ Μανιχαίων, τῶν νῦν Παυλικιάνων καλουμένων, καὶ Ἀθιγγάνων τῶν κατὰ Φρυγίαν καὶ Λυκαονίαν, ἀγγιγέτων αὐτοῦ (ενν. του Νικηφόρου)», ο Νικηφόρος καταγόταν από γειτονική περιοχή της Λυκαονίας. Για τις διάφορες περιοχές καταγωγής του αυτοκράτορα που αναφέρουν οι ελληνικές (Σελεύκεια) και οι συριακές πηγές (Καππαδοκία) και για τις μαρτυρίες των αραβικών πηγών περί αραβικής καταγωγής του, βλ. R.-J. Lilie – C. Ludwig – T. Pratsch – B. Zielke κ.ά., *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Erste Abteilung (641-867)*, τ. I-VI, Berlin – New York, NY 1999-2002

χρησιμοποίησε ως έμπιστα όργανά του¹¹. Μάλιστα αργότερα, το 1041, μαρτυρείται ότι Λυκάονες και Πισιδοί αναπλήρωσαν τις απώλειες του σώματος των *φοιδεράτων* κατά τη διάρκεια επιχειρήσεων του *κατεπάνω* Μιχαήλ Δοκειανού στην Ιταλία σύμφωνα με τον Ιωάννη Σκυλίτση¹², γεγονός που θεωρείται ότι επιβεβαιώνει τη σύνδεση των *φοιδεράτων* με τους Λυκάονες. Και τέταρτον, στην υπόθεση ότι ο Νικηφόρος, που χρειαζόταν ερείσματα αμέσως μετά την άνοδό του στον θρόνο, εγκατέστησε στην Κωνσταντινούπολη τους *φοιδεράτους* υπό τον έμπιστό του Λέοντα Αρμένιο¹³.

Ός προς τα ανωτέρω επιχειρήματα έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

α) Η παραχώρηση στον Λέοντα Αρμένιο του *βασιλικού οίκου* του Ζήνωνος, την ακριβή θέση του οποίου αγνοούμε, και του *οίκου του Δαγισθέως* κοντά στον ναό της Αγίας Αναστασίας, δηλαδή δύο πολυτελών

(στο εξής: *PmbZ*), τ. III, #5252. Βλ. και P. Niavis, *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I (AD 802-811)*, Athens 1987, σ. 40-41, που θεωρεί ως τόπο καταγωγής του την Καππαδοκία. Βλ. επίσης D. Turner, *Leo V 178*. — I. A. Παναγιωτόπουλος, *Περί Αθιγγάνων. Πολιτική και θρησκεία στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, Αθήνα 2008 (στο εξής: I. A. Παναγιωτόπουλος, *Περί Αθιγγάνων*), σ. 63-64.

¹¹ Βλ. παρακάτω σημ. 29.

¹² I. Σκυλίτσης 426.32-33: «ἀναλαβὸν καὶ Πισίδας καὶ Λυκαόνας, οἵπερ ἀναπληροῦσι τὸ τάγμα τῶν φοιδεράτων». Πρβλ. E. Stein, *Studien* 136. Κατά την Hélène Glykatzī-Ahrweiler, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 84 (1960) 1-109 (= H. Ahrweiler, *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance* [Variorum Collected Studies Series 5], London 1971, αρ. VIII) (στο εξής: H. Glykatzī-Ahrweiler, *Administration*), σ. 30, το *τάγμα των Πισιδών και των Λυκαόνων* αντικατέστησε εκείνο των *φοιδεράτων* σύμφωνα με την παραπάνω μαρτυρία. Βλ. και Μάρθα Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Παρακμή και πτώση του θεματικού θεσμού. Συμβολή στην εξέλιξη της διοικητικής και στρατιωτικής οργάνωσης του Βυζαντίου από το 10^ο αιώνα κ.ε.*, Θεσσαλονίκη 1985 (α' ανατ. Θεσσαλονίκη 2007), σ. 106. — Γ. Α. Λεβενιώτης, Το θέμα/δουκάτο των Ανατολικών κατά το δεύτερο ήμισυ του 11^{ου} αιώνα, *Βυζαντικά* 25 (2005-2006) 33-101, σ. 51 σημ. 68. — Του ίδιου, *Το στασιαστικό κίνημα του Νορμανδού Ουρσελίον (Ursel de Bailleul) στη Μικρά Ασία (1073-1076)* [Εταιρεία Βυζαντινών Ερευνών 19], Θεσσαλονίκη 2004, σ. 125 σημ. 116. Βλ. όμως και H-J. Kühn, *Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert: Studien zur Organisation der Tagmata* [Byzantinische Geschichtsschreiber, Ergänzungsband 2.], Wien 1991 (στο εξής: H-J. Kühn, *Armee*), σ. 254, που επισημαίνει ότι δεν προκύπτει από τις μαρτυρίες των πηγών η αντικατάσταση του *τάγματος των φοιδεράτων* από εκείνο των Πισιδών και των Λυκαόνων. — Σταυρούλα Δ. Χονδρίδου, *Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος και η εποχή του (ενδέκατος αιώνας μ.Χ.)*, Αθήνα 2002, σ. 286. — Στ. Λαμπάκης, Η τελευταία εκατονταετία: 976-1071, στο Βασιλική Βλυσίδου κ.ά., *Βυζαντινά στρατεύματα στη Δύση (5^{ος}-11^{ος} αι.)*. Έρευνες πάνω στις χερσαίες και ναυτικές επιχειρήσεις: σύνθεση και αποστολή των βυζαντινών στρατευμάτων στη Δύση [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Ερευνητική Βιβλιοθήκη 5], Αθήνα 2008, σ. 393-451, εδῶ 435.

¹³ J. F. Haldon, *Praetorians* 246-250.

οικιών¹⁴, δεν συνεπάγεται απαραίτητα ότι το σώμα των φοιδεράτων έδρευε στην πρωτεύουσα¹⁵ ή ότι ένα τμήμα του παρέμεινε μαζί με τον επικεφαλής τους Λέοντα στην Κωνσταντινούπολη, όπως πιθανολογείται από ορισμένους ερευνητές¹⁶. Εξάλλου και ο Μιχαήλ Τραυλός έλαβε ως δώρο μία οικία στην πρωτεύουσα¹⁷, αλλά δεν εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Στο χωρίο της Συνέχειας του Θεοφάνη, όπου γίνεται λόγος για την ανταμοιβή του Λέοντα με το αξίωμα του τουρμάρχη των φοιδεράτων¹⁸, αναφέρεται για τον Μιχαήλ Τραυλό ότι διορίστηκε κόμης της κόρτης, όχι όμως της αυτοκρατορικής σκηνής, όπως γράφει ο J. F. Haldon, καθώς τέτοιο αξίωμα φαίνεται ότι δεν υφίστατο, εφόσον δεν μαρτυρείται σε κάποια πηγή¹⁹. Τέτοιου είδους αξιωματούχοι είναι γνωστοί τον 10^ο αιώνα στην υπηρεσία των θεματικών στρατηγών σύμφωνα με όσα μαρτυρεί ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος²⁰. Επομένως,

¹⁴ Βλ. σχετικά R. Janin, *Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique* [Archive de l'Orient Chrétienne 4A], Paris 1964², σ. 137, 331-332. — A. Berger, *Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos* [Freie Universität Berlin. Byzantinisch-neugriechisches Seminar, Ποικίλα Βυζαντινά 8], Bonn 1988, σ. 440. Βλ. και *PmbZ*, τ. II, σ. 678 σημ. 8 (Leo V #4244).

¹⁵ Βλ. και R. Scharf, *Foederati* 114.

¹⁶ Βλ. E. Stein, *Studien* 139. — J. F. Haldon, *Praetorians* 249. — J. Signes Codoñer, *Theophilos* 34.

¹⁷ Βλ. σημ. 1.

¹⁸ Κατά τον D. Turner, Leo V 178, δεν αποκλείεται μάλιστα ότι ο Λέων ήταν ήδη τουρμάρχης των φοιδεράτων υπό τον στρατηγό των Ανατολικών Βαρδάνη και ότι οι φοιδεράτοι με τον επικεφαλής τους εγκαταστάθηκαν στη συνέχεια στην Κωνσταντινούπολη, άποψη που δεν μπορεί όμως να τεκμηριωθεί από τις μαρτυρίες των πηγών, καθώς φαίνεται ότι ο Λέων έλαβε για πρώτη φορά το αξίωμα του τουρμάρχη των φοιδεράτων, αφού εγκατέλειψε τον στασιαστή Βαρδάνη.

¹⁹ Αντίθετα, βλ. J. F. Haldon, *Constantine Porphyrogenitus, Three Treatises on Imperial Military Expeditions* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae XXVIII], Vienna 1990 (στο εξής: J. F. Haldon, *Three Treatises*), σ. 172, όπου ο ερευνητής αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας μπορεί να είχε έναν κόμη της κόρτης υπεύθυνο για τη σκηνή του με βάση τη μαρτυρία της Συνέχειας του Θεοφάνη και του Γενεσίου για τον Μιχαήλ Τραυλό, ενώ στον ύστερο 9^ο και τον 10^ο αιώνα υπεύθυνος για την αυτοκρατορική σκηνή, στην ουσία για το στήσιμο και τη φροντίδα της, ήταν ο ευνούχος μινσουράτωρ (βλ. J. F. Haldon, ό.π., 104.162 κ.ε. «Διὰ τοῦ μινσουράτωρος, ἤγουν τῆς βασιλικῆς κόρτης, σαγμάρια ν. Χρῆ ἐπιφέρεισθαι τὸν μινσουράτωρα δύο κόρτας καὶ ἀνάδιπλα τὰς βασιλικὰς τέντας ...») από την υπηρεσία του παπία μαζί με τον αυτοκρατορικό κόμη της κόρτης, εάν ο τελευταίος ήταν παρών. Πάντως βασιλικός κόμης της κόρτης δεν αναφέρεται πουθενά στις πηγές, σε αντίθεση με τους «κόμητας τῆς κόρτης τῶν θεμάτων». Βλ. επόμενη σημ.

²⁰ Βλ. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ βασιλείου τάξεως*, έκδ. I. Reiske, *Constantini Porphyrogeniti imperatoris de cerimoniis aulae Byzantinae libri duo, graece et latine*, τ. I-II [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], Bonnae 1829-1830 (στο εξής: Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος), τ. I, σ. 489.17-21: «καὶ παραλαμβάνει ὁ δρογγάριος τοὺς κόμητας τῆς κόρτης τῶν θεμάτων, καὶ ἔχει αὐτοὺς εἰς παραμονὴν τοῦ βασιλέως εἰς

το επιχείρημα ότι ο Λέων υπηρέτησε ως *τουρμάρχης των φοιδεράτων* στην Κωνσταντινούπολη, όπως και ο Μιχαήλ ως *κόμης της κόρτης*, δηλαδή ως υπεύθυνος της αυτοκρατορικής σκηνης, δεν είναι πειστικό. Αντίθετα, φαίνεται ότι και οι δύο θέσεις αφορούσαν στο ίδιο θέμα, εκείνο των *Ανατολικών*²¹, όπου άλλωστε ήταν γνωστοί ο Λέων και ο Μιχαήλ ως συμπολεμιστές του Βαρδάνη.

Αυτό επιβεβαιώνεται και από μία άλλη μαρτυρία της Συνέχειας του Θεοφάνη, σύμφωνα με την οποία η φιλία Λέοντος και Μιχαήλ αναθερμάνθηκε, όταν ο πρώτος ανακλήθηκε από την εξορία, όπως θα δούμε παρακάτω, και διορίστηκε *στρατηγός των Ανατολικών* από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Α²². Η συγκεκριμένη πληροφορία δείχνει ότι ο Μιχαήλ Τραυλός εξακολουθούσε να βρίσκεται στο θέμα των *Ανατολικών*, πιθανότατα διατηρώντας το αξίωμα του *κόμητος της κόρτης*, στο οποίο είχε διοριστεί από τον Νικηφόρο Α²³.

β) Όσον αφορά τη μαρτυρία του Kudāma, ότι οι *φοιδεράτοι* συγκαταλέγονταν μεταξύ των αυτοκρατορικών ταγμάτων, αυτό δεν συνάδει με όσα γνωρίζουμε από τις βυζαντινές πηγές για τα αυτοκρατορικά τάγματα, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται οι *ικανάτοι* όχι όμως οι *φοιδεράτοι*²⁴, γι' αυτό και έχει προταθεί ότι ίσως η συγκεκριμένη μνεία

τὸ θεῖναι τὴν κόρτην καὶ εἰς τὸ ῥίψαι μετὰ τῶν κορτιναρίων. διὰ τοῦτο γὰρ καὶ καλοῦνται κόμητες τῆς κόρτης». Βλ. και J. F. Haldon, *Three Treatises* 171-172.

²¹ Βλ. και J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (A.D. 802-867)*, London 1912 (στο εξής: J. B. Bury, *History*), σ. 12 σημ. 3, ο οποίος σωστά κατά τη γνώμη μας θεωρούσε ότι ο Μιχαήλ διορίστηκε *κόμης της κόρτης* στο θέμα των *Ανατολικών*. Βλ. επίσης, W. Treadgold, *Revival* 133 και 197.

²² Συν. Θεοφ. 22.33-36: «καὶ στρατηγὸς Ἀνατολικῶν ἀναδείκνυται ἡνῖκα καὶ τὴν παλαιὰν φιλιὰν τοῦ σὺν αὐτῷ δὴν τραφέντος Μιχαὴλ ἀναεῶν, ὃν κόμητα τῆς κόρτης ἢ ἐκ τοῦ Βαρδανίου μετὰ ταξίς προετίμησεν, καὶ τῶν ἀπορρητῶν μύστην λαμβάνων τῶν ἔνδον τε εἶχεν πιστότατον καὶ τῶν ἐκτὸς πρακτικώτατον».

²³ Βλ. J. B. Bury, *History* 12 σημ. 3.

²⁴ Βλ. για παράδειγμα, Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, τ. I, σ. 484.13-15: «διαπερῶσι τὰ τάγματα ἔμπροσθεν πρῶτον μὲν αἱ σχολαί, δεύτερον τὰ ἐξκουβίτα, τρίτον ὁ ἀριθμὸς, τέταρτον ὁ ἱκανάτος». Βλ. και J. B. Bury, *Administrative System* 47-48. — N. Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Introduction, texte, traduction et commentaire* [Le Monde Byzantin], Paris 1972 (στο εξής: N. Oikonomides, *Listes*), σ. 329-332, με τις μαρτυρίες των Τακτικών του 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι οι *φοιδεράτοι* δεν αναφέρονται στην εκστρατεία του αυτοκράτορα Νικηφόρου Α' εναντίον των Βουλγάρων το 811, σε αντίθεση με τα *τάγματα των εξκουβίτων*, της *βίγλας* και των *ικανάτων*. Για την εκστρατεία βλ. αναλυτικά Θ. Κορρές, Η βυζαντινοβουλγαρική αντιπαράθεση στις αρχές του 9^{ου} αιώνα και η σφαγή των στρατευμάτων του Νικηφόρου Α' στη Βουλγαρία (Ιούλιος 811), *Βυζαντινά* 18 (1995-1996) 167-193, με πηγές. Κατά τον D. Turner, Leo V 178, σημ. 42, οι *φοιδεράτοι* δεν αναφέρονται σε κάποια από τις επιχειρήσεις των Βυζαντινών εναντίον των Βουλγάρων, επειδή παρατάσσονταν στο πεδίο της μάχης υπό τον *στρατηγὸν των Ανατολικών*. Δυνάμεις του τελευταίου πράγματι συνδύεσαν τον αυτοκράτορα στην εκστρατεία του 811, ωστόσο

αποτελεί παραφθορά του ονόματος των *ικανάτων* (qandārāṭiyūn/qanāṭiyūn/qandhāztiyyūn)²⁵. Επομένως, σε περίπτωση που αναγνώσουμε *φοιδεράτοι*, ερωτηματικά δημιουργεί η παράλειψη του *τάγματος των ικανάτων* που συγκρότησε ο Νικηφόρος. Η εξήγηση ότι η αραβική πηγή άντλησε πληροφορίες που χρονολογούνται μεταξύ 803 και 809, δηλαδή πριν από την ίδρυση του συγκεκριμένου τάγματος, δεν είναι απολύτως πειστική²⁶. Εξάλλου, ακόμη και ο ίδιος ο J. F. Haldon, που θεωρεί σημαντική τη μαρτυρία του Kudāma, παραδέχεται ότι ο Άραβας γεωγράφος δεν γνωρίζει τα πραγματικά ονόματα των μονάδων που αναφέρει ή χρησιμοποίησε δύο πηγές με αντικρουόμενες πληροφορίες²⁷. Κατά συνέπεια, η μαρτυρία του Kudāma δεν μπορεί να θεωρηθεί κατά τη γνώμη μας αξιόπιστη και καθοριστική για την έδρα και την αποστολή των *φοιδεράτων*²⁸.

γ) Όσον αφορά τους Λυκάονες, «*λυκανθρώπους, όμογνώμονας και όμόφρονας*» του Νικηφόρου, που χρησιμοποιήθηκαν για την τύφλωση του Βαρδάνη, όπως αναφέρει ο Θεοφάνης²⁹ θέλοντας να υποβιβάσει για ακόμη μία φορά τον αυτοκράτορα, κάποιιο από αυτούς πράγματι

η εξήγηση που δίδει ο ερευνητής δεν είναι πειστική και δεν συνάδει με τον ρόλο των *φοιδεράτων* ως αυτοκρατορικού τάγματος.

²⁵ Βλ. W. T. Treadgold, *Notes on the Numbers and Organization of the Ninth-Century Byzantine Army*, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 21 (1980) 269-288 (στο εξής: W. T. Treadgold, *Notes*), σ. 273. Βλ. και J. F. Haldon, *Garrison* 82 σημ. 1. — R. Scharf, *Foederati* 113 και σημ. 329.

²⁶ Σύμφωνα με τον J. F. Haldon, *Garrison* 83-84, η παράλειψη του Άραβα γεωγράφου οφείλεται ίσως στο γεγονός ότι άντλησε από πηγή που οι πληροφορίες της συλλέχθηκαν πριν από το 809, οπότε δημιουργήθηκε το σώμα των *ικανάτων*, και πιθανότατα μετά τις αρχές της βασιλείας του Νικηφόρου. Βλ. και του ιδίου, *Praetorians* 248-249.

²⁷ Βλ. J. F. Haldon, *Garrison* 81: «But the names (and also the numbers) he assigns to these regiments suggest that, while he knew of six units, he had either no idea of their real names, and merely copied down whatever names he could find; or that he had two conflicting sources, and tried to resolve the clash of information by selecting whichever names appeared most suitable». Ο ερευνητής δέχεται ωστόσο ως αξιόπιστη και σημαντική την πληροφορία ότι οι *φοιδεράτοι* συγκαταλέγονταν μεταξύ των αυτοκρατορικών ταγμάτων.

²⁸ Ανάλογες επιφυλάξεις για την προβληματική μαρτυρία του Άραβα γεωγράφου έχουν εκφράσει οι W. T. Treadgold, *Notes* 272-274 και R. Scharf, *Foederati* 113-115, που σχολιάζουν και δεν αποδέχονται τη θεώρηση του Haldon.

²⁹ Βλ. Θεοφάνης 480.16-19: «*Νικηφόρος Λυκάονάς τινας, ἢ λυκανθρώπους, όμογνώμονας καὶ όμόφρονας ἀποστείλας εἰς τὴν Πρώτην ἐκέλευσε νυκτὸς ἐπιβῆναι τῇ νήσῳ καὶ τὸν προρρηθέντα ἐκτυφλῶσαι Βαρδάνιον, ὡς δῆθεν ἄγνωσῶντος αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὸ δρᾶμα προσφυγεῖν τῇ ἐκκλησίᾳ*». — Συν. Θεοφ. 18.35-37: «*καὶ τινες τῶν ἐκ τῆς Λυκαονίας αὐτῷ ἐπιθέμενοι καὶ ποιήσαντες ἔρημον τῶν ὀφθαλμῶν, γνώμη καὶ εἰδήσει τοῦ βασιλευόντος, τῷ τοῦ θεοῦ προσφεύγουσι θεῖῳ καὶ μεγάλῳ ναῷ*». Πρβλ. J. B. Bury, *History* 14.

χρησιμοποιήθηκαν ως έμπιστα όργανά του³⁰, αλλά το γεγονός αυτό δεν αποδεικνύει ότι οι *φοιδεράτοι* εγκαταστάθηκαν στην πρωτεύουσα. Εξάλλου, οι Λυκάονες δεν μπορούν να ταυτιστούν με τους *φοιδεράτους*³¹, ενώ η σύνδεση των *φοιδεράτων* με τους Λυκάονες με βάση τη μεταγενέστερη μαρτυρία του Σκυλίτζη³², που αναφέρεται στην αναπλήρωση των δυνάμεων του *τάγματος των φοιδεράτων* από τους Λυκάονες και τους Πισιδούς υπό συγκεκριμένες συνθήκες στη μακρινή Ιταλία, δεν αποδεικνύει ότι το σώμα στρατολογούνταν εξαρχής από αυτούς³³.

δ) Η υπόθεση του J. F. Haldon ότι ο Νικηφόρος Α΄ χρειαζόταν στρατιωτικά ερείσματα στην Κωνσταντινούπολη και γι' αυτό ακολούθησε τη συνήθεια των αυτοκρατόρων να φέρνουν μαζί τους ή να ιδρύουν μονάδες πιστές σε αυτούς αμέσως μετά την άνοδό τους στον θρόνο ή σε περιόδους ανασφάλειας³⁴, μοιάζει εκ πρώτης όψεως λογική. Δεν μπορεί ωστόσο να αποδειχθεί ότι οι *φοιδεράτοι* είχαν αναλάβει τέτοια αποστολή, τουλάχιστον σύμφωνα με όσα αναφέρουν οι πηγές. Θα μπορούσε μάλιστα να αντιστραφεί κατά κάποιον τρόπο η παραπάνω συλλογιστική και να διατυπωθεί η σκέψη ότι ο Νικηφόρος που τύφλωσε τον Βαρδάνη, για να αποτρέψει κάθε δυνατή απειλή εναντίον του στο μέλλον, δύσκολα θα εμπιστευόταν σε καίριες θέσεις στην πρωτεύουσα τους πρώην συντρόφους του Βαρδάνη Λέοντα και Μιχαήλ, που είχαν σπεύσει τη δύσκολη στιγμή να τον εγκαταλείψουν. Εξάλλου, με τον διορισμό τους στο *θέμα των Ανατολικών* θα μπορούσε αφενός να απαλλαγεί από έναν εν δυνάμει κίνδυνο και αφετέρου να ελέγξει ως έναν βαθμό και να κατασιγάσει τα πνεύματα στο *θέμα των Ανατολικών*, απ' όπου ξεκίνησε η στάση εναντίον του.

Με βάση όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, δεν μπορεί να τεκμηριωθεί η παρουσία των *φοιδεράτων* στην Κωνσταντινούπολη και η λειτουργία τους ως αυτοκρατορικού τάγματος. Φαίνεται άλλωστε ότι ο Λέων δραστηριοποιούνταν αμέσως μετά την ανάληψη του αξιώματος του *τουρμάρχη των φοιδεράτων* στο ανατολικό μέτωπο, όπως προκύπτει από την αφήγηση της Συνέχειας του Θεοφάνη³⁵.

³⁰ Βλ. προηγούμενη σημ., όπου γίνεται λόγος για την τύφλωση του Βαρδάνη Τούρκου από Λυκάονες.

³¹ Κατά τον D. Turner, Leo V 178, ο Νικηφόρος πρέπει να χρησιμοποίησε ως προσωπική του φρουρά ένα σώμα Λυκαόνων, το οποίο είναι όμως διαφορετικό από εκείνο των *φοιδεράτων* (Προβλ. και J. F. Haldon, *Praetorians* 249).

³² Βλ. παραπάνω σημ. 11.

³³ Βλ. και R. Scharf, *Foederatoi* 126.

³⁴ J. F. Haldon, *Praetorians* 249.

³⁵ Συν. Θεοφ. 20.1-5: «Ο δὲ Λέων εἶχετο τῆς δόξης καὶ ἐγανυρία ἐκ ταπεινοῦ καὶ ἀδόξου περιβλεπτός ὄραθεὶς κατὰ τὴν τῶν Φοιδεράτων ἀρχὴν. ἀλλ' οὐδὲ τῆς ἀχαριστίας ἀπέιχετο τοιοῦτος περὶ τὸν εὐεργέτην φανείς. πλὴν εἶχετο, καὶ μάχαις μάχας

Σύμφωνα με τον Γενέσιο, μετά τον διορισμό του ως *τουρμάρχη των φοιδεράτων* και «*προϊόντος δέ τινος χρόνου*», ο Λέων χρημάτισε *υποστράτηγος των Ανατολικών* και πέτυχε νίκες εναντίον των Αράβων, γι' αυτό και τιμήθηκε με το αξίωμα του *πατρικίου* από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Α³⁶. Και ο Σκυλίτζης, ο οποίος φαίνεται ότι αντλεί από τον Γενέσιο, αναφέρει ότι ο Λέων μετά τον διορισμό του στη θέση του *τουρμάρχη των φοιδεράτων* έλαβε μέρος στην αναχαίτιση μίας αραβικής επιδρομής στην Ανατολή ως *υποστράτηγος του στρατηγού των Ανατολικών* και, χάρη στις επιτυχίες και τη φήμη που απέκτησε, τιμήθηκε με τον τίτλο του *πατρικίου* από τον διάδοχο του Νικηφόρου αυτοκράτορα Μιχαήλ Α³⁷. Μάλιστα με βάση τη μαρτυρία του Γενεσίου, ορισμένοι ερευνητές θεωρούν ότι ο Λέων είχε τη θέση του *τουρμάρχη των φοιδεράτων*, όταν ως *υποστράτηγος των Ανατολικών* πολέμησε εναντίον των Αράβων³⁸.

Πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι τόσο ο Γενέσιος όσο και ο Σκυλίτζης δεν αναφέρονται σε όλους τους επιμέρους σταθμούς της

έπισυνάπτων κατὰ τῶν Ἰσσημιτικῶν ἠνδραγαθίζετο, ἅτε μεγάλῃν ἐν τῷ τοιούτῳ μέρει καὶ φύσει καὶ τριβῇ προσφερόμενος δύνειμι». Βλ. και J. Signes Codoñer, *Theophilus* 34.

³⁶ Γενέσιος 8.51-58: «*Ὀπηνίκα δὲ τὰ τῆς στάσεως παρὰ τοῦ Βαρδανίου ἐπεφυσίωτο, Λέων ὁ ἐξ Ἀρμενίων καὶ Ἀσσυρίων τῷ βασιλεῖ προσεορῆν, εἶτα καὶ Μιχαὴλ ὁ ἐξ Ἀμορίου, ὃν ὁ μὲν τὴν τῶν φοιβεράτων, ὁ δὲ τὴν κόμητος κόρτης ἀρχὴν ἐγχειρίζεται. Θωμᾶς δὲ καὶ μέχρι κινδύνων τῷ ἰδίῳ δεσπότη ἀφοσιοῖ τὰ τῆς πίστεως, προϊόντος δὲ τινος χρόνου Λέων χρηματίσας τῶν Ἀνατολικῶν ὑποστράτηγος κατὰ τῶν Ἰσσημιτικῶν μεγάλως ἀνδραγαθίζεται καὶ πρὸς τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ μετὰ Σταυράκιον τιμᾶται τῷ τῶν πατρικίων μεγαλοπρεπεί ἀξιώματι*».

³⁷ I. Σκυλίτζης 10.57-11.67: «*Λέων δὲ καὶ Μιχαὴλ καὶ Θωμᾶς, ὡς ἔφαμεν, τῷ Βαρδανίῳ διακονοῦντες, τῆς στάσεως ἀναφθείσης τῷ βασιλεῖ προσεχώρησαν Νικηφόρῳ, ὃν ὁ μὲν Λέων τοῦ τῶν φοιδεράτων ἡγεμῶν ἀνεδείχθη τάγματος, Μιχαὴλ δ' ὁ τραυλὸς τὴν τοῦ κόμητος κόρτης ἀρχὴν ἐγχειρίζεται, Θωμᾶς δὲ καὶ μέχρι τέλους τὴν πίστιν τῷ οἰκειῷ δεσπότη τηρῶν διέμεινε. ἐκδρομῆς δὲ τινος τῆνικαῦτα Σαρακηνῶν γενομένης κατὰ Ῥωμαίων, ὑποστρατηγῶν τῷ τότε τῷ τῶν Ἀνατολικῶν ἄρχοντι, τὴν ἀρχὴν ὁ Λέων καὶ δύνειμι ὑφ' ἑαυτὸν ἔχων συμπλέκεται τοῖς Ἀγαρηνοῖς καὶ τρόπαιον ἴστησιν. ὀνόματός τε οὖν ἐκ τούτου τυγχάνει καὶ πρὸς τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ, ἤδη τοῦ Νικηφόρου ἀναιρεθέντος, τὸ τῶν πατρικίων λαμβάνει ἀξίωμα. καὶ ταῦτα μὲν συνηνέχθη γενέσθαι ὄδω*». Βλ. Θ. Κορρές, *Λέων Ε' ο Αρμένιος και η εποχή του. Μία κρίσιμη δεκαετία για το Βυζάντιο (811-820)*, Θεσσαλονίκη 1996 (στο εξής: Θ. Κορρές, *Λέων Ε'*), σ. 74 και σσημ. 21, κατὰ τον οποίο ο Σκυλίτζης αντλεί από τον Γενέσιο, ενώ κατὰ τον Τ. Λουγγή (*Μικρά Ασία των Θεμάτων* 57) αντλεί από τη Συνέχεια του Θεοφάνη. Βλ. και όσα αναφέρονται παρακάτω.

³⁸ Βλ. J. B. Bury, *History* 24 σσημ. 4. — H-J. Kühn, *Armee* 253 σσημ. 8. Βλ. επίσης D. Turner, *Leo V* 178 σσημ. 37. Βλ. και *Μικρά Ασία των Θεμάτων* 58, που όσον αφορά την ασαφή, όπως χαρακτηρίζεται, μαρτυρία του Γενεσίου αφήνεται ανοικτό το ενδεχόμενο ο Λέων να ήταν υπαρχηγός στο θέμα των Ανατολικών ως *τουρμάρχης των φοιδεράτων* ή να ήταν ακόμη και *στρατηγός των Ανατολικών*.

σταδιοδρομίας του Λέοντος, αν λάβουμε υπόψη την αναλυτικότερη περιγραφή που μας παραδίδει η Συνέχεια του Θεοφάνη³⁹. Η τελευταία αναφέρεται αρχικά στον διορισμό του Λέοντος ως *τουρμάρχη των φοιδεράτων*⁴⁰ και στη συνέχεια στην εξορία του στα χρόνια του Νικηφόρου Α'⁴¹, επειδή όντας, όπως φαίνεται, *στρατηγός των Αρμενιάκων*⁴², έπεσε σε αραβική ενέδρα στα Ευχάιτα και απώλεσε τη ρόγα του θεματικού στρατού⁴³. Έπειτα όμως ανακλήθηκε από την εξορία από τον Μιχαήλ Α', διορίστηκε *στρατηγός των Ανατολικών* και έλαβε τον τιμητικό τίτλο

³⁹ Βλ. και *Μικρά Ασία των Θεμάτων* 57-58, όπου αναλύεται η μαρτυρία της Συνέχειας του Θεοφάνη, που σωστά θεωρείται η πιο ολοκληρωμένη, του Σκυλίτζη, που πιστεύεται ότι αντλεί από τη Συνέχεια του Θεοφάνη, χωρίς όμως να αποδίδει με ακρίβεια τις πληροφορίες τους, και του Γενεσίου που χαρακτηρίζεται ως ασαφής.

⁴⁰ Συν. Θεοφ. 20.1-3.

⁴¹ Βλ. και *Scriptor Incertus de Leone Armenio*, στο: I. Bekker (έκδ.), *Leonis Grammatici Chronographia* [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], Bonnæ 1842, σ. 336.10-12 και νεότερη έκδ. Francesca Iadevaia, *Scriptor incertus. Testo critico, traduzione e note*, Messina 1987, σ. 40.28-30. Πρβλ. *PmbZ*, τ. II, #4244 (σ. 678).

⁴² Έχει εκφραστεί η άποψη ότι ο *στρατηγός των Αρμενιάκων* Λέων και ο Λέων ο Αρμένιος δεν ταυτίζονται (βλ. για παράδειγμα D. Turner, Leo V 179). Ωστόσο, μάλλον πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο. Βλ. Θ. Κορρές, *Λέων Ε' 73-74*. — *PmbZ*, τ. II, #4244 και τ. III, #4412.

⁴³ Θεοφάνης 489.17-22: «τῷ δὲ Φεβρουαρίῳ μηνὶ τῆς αὐτῆς δ' ἰνδικτιῶνος τῷ α' σαββάτῳ τῶν νηστειῶν ὑπανηθέντες οἱ Σαρακηνοὶ εἰς Εὐχάϊταν Λέοντι, στρατηγῷ τῶν Ἀρμενιάκων, σὺν τῇ ρόγα τοῦ θέματος ταύτην ἀφείλαντο σὺν πολλῷ πλήθει λαοῦ. τάλαντα δὲ ἦν ἰγ' γινόμενα λίτραι ατ'». Σχετικά με τη μεταφορά και τη διανομή της ρόγας από τον *στρατηγὸ τοῦ θέματος* με αφορμὴ την παραπάνω μαρτυρία του Θεοφάνη, βλ. Πολύμνια Κατσώνη, Η μισθοδοσία των στρατηγῶν των θεμάτων. Προβλήματα και ερμηνείες, *Βυζαντινά* 22 (2001) 155-220, σ. 190-194. Βλ. και Συν. Θεοφ. 20.5-18: «καὶ ποτε στρατιωτικῶν χρημάτων διανομὴν παρὰ τοῦ τὰ σκῆπτρα διέποντος Νικηφόρου ἐγχειρισθείς, ἐπεὶ οὐδὲν ἔμελεν αὐτῷ τῶν βασιλικῶν ἐντολῶν, οὐδ' ἐξεπέβαινεν τι, ἀλλ' ἐν πολίχνῃ Εὐχάϊτων τὸν καιρὸν ῥαστώνῃ καὶ ἀμελείᾳ κατατρίβων ἀνεβάλλετο τὰ νενομισμένα τῷ στρατῷ παρασχεῖν, καὶ φυλακῆς οὐδεμιᾶς πρόνοιαν ἔχων οὔτε μὴν τῶν κοινῶν χρημάτων καὶ τοῦ ἑαυτοῦ σώματος, οὐδ' αὐτῶν τῶν ὑπὸ χεῖρα, τῶν Ἀγαρηνῶν ἐκδρομῶντων καὶ τὰ Ῥωμαίων ληϊζομένων, τὴν λείαν αὐτοῖς οὕτος, ἀλλ' οὐκ ἄλλος τις ἀπεπλήρου ἀταλαιπώρος, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ μὲν οὐ (ὄξεια γὰρ φυγῇ τὴν σωτηρίαν ἐπραγματεύσατο), τὰ στρατιωτικὰ δὲ προδοῦς καὶ μονονουχι καὶ πολεμίοις ἐμβαλὼν χρήματα. οὗ δὴ ἔνεκα δίκας, εἰ καὶ μὴ τὰς ἀξίας, τῷ καταπιστεύσαντι δοῦς Νικηφόρῳ πληγαῖς τε ταῖς κατὰ νότου ὑπήχθη καὶ στέρονων καὶ φυγῇ αἰδίῳ τὴν ζημίαν ἀπέτισεν». Βλ. J. F. Haldon, *Praetorians* 517-518. — W. Treadgold, *Revival* 168-160. — Θ. Κορρές, *Λέων Ε' 73-74*. — J. Signes Codoñer, *Theophilos* 34, κατὰ τον οποίο το γεγονός πως η Συνέχεια του Θεοφάνη δεν γνωρίζουν ότι ο Λέων προήχθη σε *στρατηγὸ των Αρμενιάκων*, συνεπάγεται ότι ο Λέων δεν εγκατέλειψε την πρωτεύουσα, για να αναλάβει τη νέα του θέση στην Ανατολή, ἀλλὰ βρισκόταν ἤδη εκεί. Με ἄλλα λόγια, ο ερευνητής το θεωρεῖ ως μία ἔνδειξη ότι ο Λέων δεν υπηρέτησε ως επικεφαλῆς αυτοκρατορικοῦ τάγματος ἐπὶ Νικηφόρου Α'.

του πατρικίου⁴⁴. Με τη νέα του ιδιότητα ο Λέων ανέλαβε την απομάκρυνση των Αθιγγάνων από την Κωνσταντινούπολη κατόπιν εντολής του αυτοκράτορα Μιχαήλ⁴⁵, ενώ τον Αύγουστο του ίδιου έτους πέτυχε σημαντική νίκη εναντίον των Αράβων της Ταρσού⁴⁶. Αργότερα, εκλήθη από τον αυτοκράτορα να συμμετάσχει ως υποστράτηγός του στην εκστρατεία του εναντίον των Βουλγάρων⁴⁷.

Φαίνεται επομένως ότι, εκτός από τις επιμέρους λεπτομέρειες της σταδιοδρομίας του Λέοντος που παραδίδει η Συνέχεια του Θεοφάνη, υπάρχει διαφοροποίηση και ως προς την ιδιότητα του Λέοντος ως υποστράτηγου σε σχέση με όσα αναφέρουν οι Γενέσιος και Σκυλίτζης. Σύμφωνα με τη Συνέχεια του Θεοφάνη, διετέλεσε υποστράτηγος του αυτοκράτορα, ενώ κατά τους Γενέσιο και Σκυλίτζη υποστράτηγος των Ανατολικών. Αυτό δεν σημαίνει κατά τη γνώμη μας ότι οι τελευταίοι αποδίδουν βραχυλογικά όσα παραδίδει η Συνέχεια του Θεοφάνη για το συγκεκριμένο στάδιο της καριέρας του Λέοντος, όπως πιστεύεται για παράδειγμα για τον Σκυλίτζη⁴⁸. Αντίθετα, το πιθανότερο είναι ότι

⁴⁴ Συν. Θεοφ. 20.23-22.32: «καὶ Μιχαὴλ τοῦ κουροπαλάτου μετὰ τὴν τοῦ Σταυρακίου κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ Ὀκτωβρίου μηνὸς ἀποβίωσιν, γαμβροῦ μὲν Νικηφόρου τελοῦντος, ἐκ γενεᾶς δὲ καταγομένου τοῦ Ῥαγγαβὲ καὶ κατὰ τὴν θέσιν τῶν Μαγγάνων σκηνοῦντος, τὴν τῆς βασιλείας δεξαμένην ἀρχὴν κατὰ τὸν Ὀκτώβριον μῆνα τῆς πέμπτῃς ἰνδικτιῶνος, ἀπολύεται ὁ Λέων τῆς ὑπερορίας κατὰ τὸ ἐπικρατήσαν ἔθος τῆς χρηστότητος ἔνεκεν τοῖς Ῥωμαίων βασιλεῦσι, καὶ τῆς φυγῆς κατάγεται. καὶ τοῖς αὐτοῦ τούτου δὴ τοῦ Μιχαὴλ ῥαβδόχοις τοῖς κατὰ τὰ ἀνάκτορα συντάττεται ἐφεδρεύουσι, καὶ πατρικίων τιμᾶται μετ' οὐ πολλὴν τιμὴν καὶ στρατηγὸς Ἀνατολικῶν ἀναδείκνυται».

⁴⁵ Θεοφάνης 497.4-6: «τοὺς δὲ Ἀθιγγάνους δημεύσας ἐξορία παραδέδωκε διὰ Λέοντος, τοῦ στρατηγοῦ τῶν ἀνατολικῶν». Βλ. και Θ. Κορρές, *Λέων Ε'* 75 και 59 κ.ε. — *PmbZ*, τ. II, #4244 (σ. 673). Για τον διωγμό των Αθιγγάνων βλ. και Ι. Α. Παναγιωτόπουλος, *Περί Αθιγγάνων* 70-81. Πάντως, δεν είναι κατά την άποψή μου βέβαιο ότι η δίωξη των Αθιγγάνων που ανέλαβε ο Λέων Ε' έπαιξε τόσο σημαντικό ρόλο στη δολοφονία και την ανατροπή του, όπως πιστεύει ο ερευνητής. Για τους Αθιγγάνους πρβλ. και L. Brubaker – J. Haldon, *Byzantium* 364 και σημ. 451.

⁴⁶ Θεοφάνης 497.6-9: «τῷ δὲ Αὐγούστῳ μηνὶ τῆς ε' ἰνδικτιῶνος Θεβίθ κατὰ Χριστιανῶν ἐπεστράτευσεν. τούτῳ συμβαλὼν Λέων, ὁ τῶν ἀνατολικῶν στρατηγός, εὐδοκίμησε δισχιλίους κατασφάξας καὶ ἵππους καὶ ἄρματα συλλαβόμενος». Βλ. και Θ. Κορρές, *Λέων Ε'* 75. — *PmbZ*, τ. II, #4244 (σ. 673).

⁴⁷ Συν. Θεοφ. 24.1-3: «καὶ Μιχαὴλ τὸν ἑαυτοῦ ὑποστράτηγον Λέοντα ἐγγίζειν καὶ διαπεραιόσθαι ἐκ τῆς ἀνατολῆς θάττον ἤξιον μετὰ καὶ τῶν δυνάμεων».

⁴⁸ Βλ. *Μικρὰ Ἀσία τῶν Θεμάτων* 57, όπου θεωρεῖται ότι η μαρτυρία του Σκυλίτζη αποτελεί βραχυλογική απόδοση ὅσων παραδίδει η Συνέχεια του Θεοφάνη, από τον οποίο θεωρεῖται ότι αντλεί, και προτείνεται ότι η σειρά των λέξεων που χρησιμοποιεί ο Σκυλίτζης θα ἔπρεπε σύμφωνα με το κείμενο της Συνέχειας να ἔχει ως ἐξῆς: «ὑποστράτηγῶν τῷ τότε τῷ ἄρχοντι τὴν ἀρχὴν τῶν Ἀνατολικῶν καὶ δύναιμι ὑφ' ἑαυτὸν ἔχων ὁ Λέων». Πρέπει να παρατηρήσουμε ὡστόσο ότι αφενός η διπλή χρήση του ἄρθρου «τῶ» σύμφωνα με τη σειρά που προτείνεται είναι περιττή και αφετέρου πρόκειται για ἐπέμβαση στο κείμενο της πηγῆς, η οποία δεν αποδεικνύει τη θέση ότι ο Σκυλίτζης ἀντλήσε από τη Συνέχεια του Θεοφάνη, ἀλλὰ τη θεωρεῖ ως δεδομένη και βασιζέται σε αυτή.

αποδίδονται στον Λέοντα δύο διαφορετικές ιδιότητες στο πλαίσιο δύο διαφορετικών φάσεων της σταδιοδρομίας και της δράσης του, ως *υποστρατήγου των Ανατολικών* και ως *υποστρατήγου του αυτοκράτορος*. Ως εκ τούτου, πράγματι δεν μπορεί να αποκλειστεί με βάση τις μαρτυρίες του Γενεσίου και του Σκυλίτζη ότι ο Λέων υπηρέτησε με την ιδιότητα του *τουρμάρχη των φοιδεράτων*, που ήταν άλλωστε επικεφαλής της σημαντικότερης *τούρμας* του *θέματος*, στο πλευρό του *στρατηγού των Ανατολικών*, ως *υποστράτηγος* του τελευταίου στο πλαίσιο συγκεκριμένων επιχειρήσεων εναντίον των Αράβων. Εξάλλου, σε αυτό το διάστημα της υπηρεσίας του ως *τουρμάρχη των φοιδεράτων* οφειλόταν η φήμη του Λέοντος ως καλού στρατιωτικού, γεγονός που συνετέλεσε αρχικά στην προαγωγή του στη θέση του *στρατηγού των Αρμενιάκων* και στη συνέχεια στον διορισμό του στη θέση του *στρατηγού των Ανατολικών* και την απονομή του τίτλου του πατρικίου.

2. Η έδρα του τουρμάρχη των φοιδεράτων: θέμα Ανατολικών ή ανατολικό σύνορο;

Έχει υποστηριχθεί από τον J. Signes Codoñer ότι η προαγωγή του Λέοντα από *τουρμάρχη των φοιδεράτων* σε *στρατηγό των Αρμενιάκων*, που αναφέραμε παραπάνω, φανερώνει πως οι *φοιδεράτοι* συνδέονταν εκτός από τον *στρατηγό των Ανατολικών* και με τον *στρατηγό των Αρμενιάκων*, και μάλιστα μπορούσαν να τεθούν υπό τις διαταγές του⁴⁹. Κατά συνέπεια, ο *τουρμάρχης των φοιδεράτων* δεν έδρευε σε ένα συγκεκριμένο *θέμα*, εν προκειμένω *των Ανατολικών*, αλλά απολάμβανε ένα είδος αυτονομίας με αποστολή την υπεράσπιση του ανατολικού συνόρου⁵⁰. Αυτό επιβεβαιώνεται, πάντοτε κατά την ίδια θεώρηση, από την πληροφορία της Συνέχειας του Θεοφάνη σύμφωνα με την οποία ο δεύτερος γνωστός *τουρμάρχης των φοιδεράτων*, ο Θωμάς ο Σλάβος⁵¹,

Φαίνεται όμως, με βάση τη σύγκριση των κειμένων, ότι ο Σκυλίτζης άντλησε στο συγκεκριμένο σημείο από τον Γενέσιο. Για τις πηγές του Σκυλίτζη βλ. και Ειρήνη-Σοφία Κιαπίδου, *Η Σύνοψη Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη και οι πηγές της (811-1057)*. Συμβολή στη βυζαντινή ιστοριογραφία κατά τον ΙΑ΄ αιώνα, Αθήνα 2010, κυρίως σ. 67 και 157 κ.ε. για το τμήμα του κειμένου του Σκυλίτζη που μας ενδιαφέρει.

⁴⁹ Βλ. J. Signes Codoñer, *Theophilos* 34.

⁵⁰ Βλ. J. Signes Codoñer, *Theophilos* 34-40.

⁵¹ Κατά τον J. Signes Codoñer, *Theophilos* 39 και 196, στη θέση του *τουρμάρχη* διορίστηκε ο Θωμάς ο Αρμένιος και όχι ο Θωμάς ο Σλάβος, καθώς ο ερευνητής διαχωρίζει τα δύο πρόσωπα, θεώρηση που αντίκειται σε ό,τι πιστεύεται σήμερα σχετικά με την ταύτιση των δύο προσώπων και δεν μας βρίσκει σύμφωνους. Βλ. και τη βιβλιοκρισία μας για το βιβλίο του J. Signes Codoñer, στην *Byzantinische Zeitschrift* 109.1 (2016), σ. 270-271 και 276.

ενδιέτριβε στο θέμα Ανατολικών, όταν πληροφορήθηκε τη δολοφονία του Λέοντος Ε': «ὄς τὴν τῶν Φοιδεράτων τηγικαῦτα διοικῶν ἀρχὴν, κατὰ τὸν Ἀνατολικὸν ἐνδιατριβῶν, ἐπεὶ τὸν Μιχαὴλ ἄρτι διήκουεν ἀνηρηκότα τὸν Λέοντα»⁵². Σύμφωνα με τον Codoñer, η συγκεκριμένη πληροφορία δείχνει ότι ο τουρμάρχης των φοιδεράτων δεν είχε την έδρα του στο θέμα των Ανατολικών, καθώς, αν ίσχυε κάτι τέτοιο, θα ήταν αυτονόητο και δεν θα χρειαζόταν να αναφερθεί το μέρος στο οποίο βρισκόταν⁵³.

Κατ' αρχάς, πρέπει να σημειώσουμε ότι ο επικεφαλής των φοιδεράτων ονομάζεται τουρμάρχης, γεγονός που υποδηλώνει την υπαγωγή της τούρμας των φοιδεράτων σε συγκεκριμένο θέμα, εκείνο των Ανατολικών, διότι, ως γνωστόν, τούρμες ασύνδετες με θέμα ή ενεργώντας αυτόνομα δεν υφίστανται⁵⁴. Κατά δεύτερον, σε καμία περίπτωση δεν προκύπτει από την προαγωγή του τουρμάρχη των φοιδεράτων Λέοντος σε στρατηγὸ των Αρμενιάκων ότι οι φοιδεράτοι μπορούσαν να τεθούν υπό τις διαταγές του στρατηγού των Αρμενιάκων⁵⁵. Όσον αφορά τη μαρτυρία της Συνέχειας του Θεοφάνη, θα μπορούσε κάλλιστα να ισχυριστεί κανείς ότι ο προσδιορισμός του τόπου, όπου βρισκόταν ο Θωμάς, γίνεται προκειμένου να σημειωθεί ότι δεν βρισκόταν σε κάποια εκστρατεία και να καταστεί σαφές το σημείο εκκίνησης της στάσης⁵⁶. Δεν νομίζουμε επομένως ότι η μαρτυρία αυτή αποκλείει πως οι φοιδεράτοι έδρευαν στο θέμα Ανατολικών, του οποίου ήταν άλλωστε τούρμα, αλλά αντιθέτως μάλλον την ενισχύει.

Επομένως, η θεώρηση ότι οι φοιδεράτοι απολάμβαναν κάποιου είδους αυτονομία ή ότι το θέμα των Ανατολικών δεν ήταν το μόνο στο οποίο μπορούσαν να εδρεύουν δεν είναι κατά τη γνώμη μας πειστική⁵⁷.

3. Μιχαήλ Τραυλός: τουρμάρχης των φοιδεράτων;

Ένα άλλο πρόβλημα που απασχόλησε την έρευνα είναι αν στη θέση του τουρμάρχη των φοιδεράτων διορίστηκε ο Μιχαήλ Τραυλός, όπως αναφέρεται στη Συνέχεια του Θεοφάνη: «Μιχαὴλ τοῦτο ἦν, ὄς τὴν φοιδεράτων τότε ἐπειλημμένος ἀρχὴν, ἐγκλήματι καθοσιώσεως ἄλους»⁵⁸. Η πληροφορία αυτή, παρότι έχει θεωρηθεί ανακριβής⁵⁹, υιοθετήθηκε από

⁵² Συν. Θεοφ. 78.3-5.

⁵³ J. Signes Codoñer, *Theophilos* 34.

⁵⁴ Βλ. και E. Stein, *Studien* 137-138.

⁵⁵ Βλ. και J. F. Haldon, *Praetorians* 517.

⁵⁶ Βλ. και E. Stein, *Studien* 139. — W. Treadgold, *Revival* 228.

⁵⁷ Βλ. και R. Scharf, *Foederati* 121-123 και σημ. 364.

⁵⁸ Συν. Θεοφ. 54.4-5.

⁵⁹ Βλ. J. F. Haldon, *Praetorians* 249. — R. Scharf, *Foederati* 139.

ορισμένους ερευνητές, όπως τον Kühn⁶⁰ και τον Afinogenov⁶¹, που ακολούθησαν την παλαιά θεώρηση του E. Stein⁶², και μάλιστα επαναφέρθηκε τελευταία στο προσκήνιο από τον J. Signes Codoñer, ο οποίος προσκομίζει και νέα επιχειρήματα για να την επιβεβαιώσει. Κατά τον Ισπανό ερευνητή, μία μαρτυρία του Γενεσίου είναι σημαντική για την επαλήθευση της πληροφορίας της Συνέχειας του Θεοφάνη. Σύμφωνα με αυτή, ο *δομέστικος των εξκουβίτων* Μιχαήλ Τραυλός κατηγορήθηκε για συνωμοσία εναντίον του Λέοντα Ε΄, αλλά τελικά «*ταύτην πολυτρόπως άποσεισάμενος έκπέμπεται παρὰ βασιλέως διακυβερνᾶν τὸ ἐν αὐτῷ στρατολόγημα*»⁶³. Κατά τον Signes Codoñer, το χωρίο θα πρέπει να μεταφραστεί και να ερμηνευθεί ως εξής: «(Michael) was sent away to a provincial destination to conduct the levy for this same unit (the tagma of exkoubitores)». Ο Μιχαήλ είχε τότε την επαρχιακή θέση του *τουρμάρχη των φοιδεράτων* σύμφωνα με τον ερευνητή⁶⁴. Εδώ ωστόσο η απόδοση του όρου «στρατολόγημα» ως στρατολόγηση είναι μάλλον παρακινδυνευμένη και το ρήμα «έκπέμπεται» δεν συνδέεται σε καμία περίπτωση με μία επαρχιακή θέση, στην οποία διορίστηκε ο Μιχαήλ, όπως αντιλαμβάνονται εξάλλου και οι υπόλοιποι μεταφραστές του χωρίου⁶⁵. Η φράση σημαίνει ότι ο αυτοκράτορας φανερά ενοχλημένος έστειλε τον Μιχαήλ, για την ακρίβεια τον ξαπόστειλε —έτσι κατά τη γνώμη μας πρέπει να εννοηθεί το ρήμα *έκπέμπεται*— πίσω στη θέση του και στο σώμα στο οποίο ήταν επικεφαλής, δηλαδή εκείνο των εξκουβίτων (*και τὸ τῶν έξκουβίτων πεπίστευτο σύνταγμα*)⁶⁶. Εξάλλου, δεν υπάρχει η παραμικρή ένδειξη στη συνέχεια της αφήγησης του Γενεσίου ότι ο Μιχαήλ απομακρύνθηκε από την πρωτεύουσα. Αντιθέτως, από τότε βρισκόταν υπό το άγρυπνο βλέμμα του Λέοντα Ε΄, γεγονός που οδήγησε τελικά στη σύλληψη και τη φυλάκισή του στην Κωνσταντινούπολη⁶⁷. Επομένως, ουδέποτε ο Μιχαήλ Τραυλός διετέλεσε *τουρμάρχης των φοιδεράτων* και κάθε θεώρηση ή ερμηνεία για τη φύση του αξιώματος με βάση την υπηρεσία του Μιχαήλ στη θέση αυτή είναι αυθαίρετη.

⁶⁰ H.-J. Kühn, *Armee* 253 σημ. 8.

⁶¹ D. Afinogenov, *The Conspiracy of Michael Traulos and the Assassination of Leo V: History and Fiction*, *Dumbarton Oaks Papers* 55 (2001) 329-338, σ. 330, ο οποίος μάλιστα λανθασμένα κάνει λόγο για προαγωγή του Μιχαήλ Τραυλού από *τουρμάρχη των φοιδεράτων* σε *δομέστικο των εξκουβίτων*.

⁶² E. Stein, *Studien* 135.

⁶³ Γενέσιος 15.47-48.

⁶⁴ J. Signes Codoñer, *Theophilos* 36-37.

⁶⁵ Βλ. Π. Νιαβής, *Ιωσήφ Γενέσιος, Περί βασιλειῶν*, Αθήνα 1994, σ. 56-58. — A. Kaldellis, *Genesios on the Reigns of the Emperors. Translation and Commentary* [Byzantina Australiensia 11], Canberra 1998, σ. 18.

⁶⁶ Γενέσιος 15.44-48.

⁶⁷ Βλ. επίσης *PmbZ*, τ. III, #4990 (σ. 252).

4. Οι μαρτυρίες των σφραγίδων για τους τουρμάρχες των φοιδεράτων (9^{ος}-10^{ος} αι.): προβλήματα χρονολόγησης, ανάγνωσης και προσωπογραφικών ταυτίσεων

Σε δύο μολυβδόβουλλα, που προέρχονται από διαφορετικά βουλ-λωτήρια και βρέθηκαν το ένα στην Κωνσταντινούπολη και το άλλο στη Βηρυτό⁶⁸, μνημονεύεται ο τουρμάρχης των φοιδεράτων Elnasir, Alnasir ή Αρτασήρ, καθώς η ανάγνωση του ονόματος δεν είναι βέβαιη⁶⁹. Φαίνεται πως πρόκειται για πρόσωπο αραβικής καταγωγής, που εκχριστιανίστηκε και εντάχθηκε στις στρατιωτικές δυνάμεις του Βυζαντίου. Οι σφραγίδες χρονολογούνται από τους Zacos – Veglery στο πρώτο ήμισυ του 8^{ου} αιώνα⁷⁰, ωστόσο πρέπει να τοποθετηθούν μάλλον στα τέλη του 8^{ου} με αρχές του 9^{ου} αιώνα ή στο πρώτο ήμισυ του 9^{ου} αιώνα, όπως προτείνει η Αλεξάνδρα-Κυριακή Βασιλείου-Seibt, χρονολόγηση που συνάδει και με τις μαρτυρίες των αφηγηματικών πηγών και των εθιμοτυπικών Τακτικών για το αξίωμα του τουρμάρχη των φοιδεράτων⁷¹.

Η ταύτιση του κατόχου της σφραγίδας με τον περσικής καταγωγής Nasr, Χουραμίτη στασιαστή και υποστηρικτή του Babak εναντίον των Αράβων, που κατέφυγε στο Βυζάντιο και εκχριστιανίστηκε περί το 834⁷², μολονότι ελκυστική, δεν είναι βέβαιη⁷³. Η πρόταση μίας τέτοιας ταύτισης αποδυναμώνεται ακόμη περισσότερο, αν ο Nasr ταυτίζεται με τον πατρίκιο Θεόφοβο, όπως πιστεύεται⁷⁴, και ο οποίος ενδεχομένως ταυτίζεται με τον εξουσιαστή των Περσών Θεόφοβο⁷⁵, λόγω των

⁶⁸ Η εύρεση της μίας εκ των δύο σφραγίδων στην Κωνσταντινούπολη δεν αποτελεί βέβαια ένδειξη της παρουσίας του σώματος των φοιδεράτων στην πρωτεύουσα. Πρβλ. J. F. Haldon, *Praetorians* 516 σημ. 674.

⁶⁹ J. Signes Codoñer, *Theophilos* 149-150 σημ. 20.

⁷⁰ Βλ. G. Zacos – A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, τ. I, μέρη 1-3, Basel 1972 (στο εξής: G. Zacos – A. Veglery, *Seals*), αρ. 3148a-b. Βλ. και J. R. Martindale κ.ά. (2001 and 2015), *Prosopography of the Byzantine Empire (641-867)* (στο εξής: PBE 1), Nasir 1 <<http://www.pbe.kcl.ac.uk/person/p5659>>, που ακολουθεί τη χρονολόγηση των εκδοτών της σφραγίδας.

⁷¹ Βλ. J. Signes Codoñer, *Theophilos* 149 σημ. 20. Βλ. και παρακάτω σημ. 86.

⁷² J. Signes Codoñer, *Theophilos* 149-150. Βλ. επίσης L. Grubaker – J. Haldon, *Byzantium* 408 σημ. 160 και 410, όπου αποδέχονται επίσης ότι ο περσικής καταγωγής Nasr ταυτίζεται με τον κάτοχο της σφραγίδας που αναφέραμε παραπάνω και ως εκ τούτου διετέλεσε τουρμάρχης των φοιδεράτων.

⁷³ Βλ. και R. Scharf, *Foederati* 139 σημ. 427.

⁷⁴ *PmbZ*, τ. IV, #8237. — PBE 1, Theophobos 1 <<http://www.pbe.kcl.ac.uk/person/p5659>>.

⁷⁵ Πρβλ. *PmbZ*, τ. IV, #8238, όπου δεν αποκλείεται μία τέτοια ταύτιση. Θεωρείται όμως ότι σε μία τέτοια περίπτωση η ιδιότητα του εξουσιαστή των Περσών θα πρέπει να ανήκει ίσως σε ένα αρκετά πρώιμο στάδιο της καριέρας του Θεόφοβου. Βλ. και PBE 1, Theophobos 2 <<http://www.pbe.kcl.ac.uk/person/p8066>>, όπου επίσης δεν αποκλείεται μία τέτοια ταύτιση, αλλά σε κάθε περίπτωση φαίνεται να διαχωρίζεται ο κάτοχος της

διαφορετικών αξιωμάτων και τίτλων που φέρουν τα δύο πρόσωπα. Έχει βέβαια υποστηριχθεί ότι ο Nasr ενδεχομένως ήταν ο πατέρας του Θεόφοβου⁷⁶. Ούτε όμως και σε αυτήν την περίπτωση η ταύτιση του Nasr με τον κάτοχο της σφραγίδας είναι βέβαιη⁷⁷.

Συνεπώς, η υπόθεση ότι ο Θεόφιλος, ύστερα από τη στάση των Περασών, που διοικούνταν από τον ομοεθνή τους *τουρμάρχη των φοιδεράτων* Nasr, εναντίον του, διαίρεσε τους *φοιδεράτους*, που ήλεγχαν το μεγαλύτερο μέρος του ανατολικού συνόρου, αφενός στους *φοιδεράτους* και αφετέρου στους *Λυκάονες* και *Πισιδούς*, που συνιστούσαν επίσης *τούρμα των Ανατολικών*⁷⁸, δεν μπορεί να τεκμηριωθεί από τις μαρτυρίες των πηγών, καθώς ο Nasr μάλλον δεν διορίστηκε ποτέ στο αξίωμα του *τουρμάρχη του φοιδεράτων*.

Σε άλλη αδημοσίευτη σφραγίδα από τη συλλογή του Dumbarton Oaks, η οποία παρουσιάστηκε προσφάτως από τον L. Wilson στην ειδική μελέτη του για τον θεσμό του *τουρμάρχη*⁷⁹, μνημονεύεται ο Σαμουήλ, βασιλικός σπαθαροκανδιδάτος και *τουρμάρχης των φοιδεράτων*. Το πρόσωπο αυτό δεν μας είναι γνωστό από αλλού. Η βούλλα χρονολογείται σύμφωνα με τον L. Wilson κατά τους 9^ο/10^ο αιώνες, ενώ θα μπορούσε να χρονολογηθεί ακριβέστερα με βάση τυπολογικά σφραγιστικά κριτήρια στο β' ήμισυ του 10^{ου} αιώνα, όπως μού επιβεβαίωσε και η συνάδελφος Αλεξάνδρα-Κυριακή Βασιλείου-Seibt. Πρόκειται για την οψιμότερη μαρτυρία *τουρμάρχη των φοιδεράτων* που γνωρίζουμε έως σήμερα.

5. Τουρμάρχες και φοιδεράτοι: ξένοι ή Ρωμαίοι;

Σύμφωνα με τον J. Signes Codoñer, ο οποίος σημειωτέον δεν γνώριζε την ύπαρξη του *τουρμάρχη των φοιδεράτων* Σαμουήλ που αναφέραμε παραπάνω, τη θέση του *τουρμάρχη των φοιδεράτων* αναλάμβαναν

σφραγίδας από τον περσικής καταγωγής Nasr, ίσως λόγω της χρονολόγησης της σφραγίδας νωρίτερα τον 8^ο αιώνα από τους εκδότες Zacos – Veglery. Βλ. και J. Signes Codoñer, *Theophilos* 168-172.

⁷⁶ Βλ. J. Signes Codoñer, *Theophilos* 153-168, ο οποίος επιχειρηματολογεί υπέρ της άποψης ότι ο Nasr και ο Θεόφοβος είναι διαφορετικά πρόσωπα. Βλ. και L. Brubaker – J. Haldon, *Byzantium* 408 σημ. 160.

⁷⁷ Βλ. και C. Zuckerman, Emperor Theophilos and Theophobos in Three Tenth-Century Chronicles: Discovering the “Common Source”, *Revue des Études Byzantines* 75 (2017) 101-150 (στο εξής: C. Zuckerman, Theophobos), σ. 137.

⁷⁸ J. Signes Codoñer, *Theophilos* 38-39.

⁷⁹ L. Wilson, A Subaltern's Fate. The Office of Tourmarch, Seventh through Twelfth Century, *Dumbarton Oaks Papers* 69 (2015) 49-70, σ. 57.

άτομα που θεωρούνταν «ξένοι» προς το «ελληνικό κατεστημένο της Κωνσταντινούπολης» («outsiders, even foreigners, in the eyes of the Greek establishment which ruled the empire», «“Easterners” in the eyes of the Constantinopolitans»). Σύμφωνα με την ίδια θεώρηση η στρατολόγηση των φοιδεράτων γινόταν από ξένους βαρβάρους («foreign and barbarian troops»), όπως και κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, γεγονός στο οποίο οφείλεται και η αναβίωση του συγκεκριμένου ονόματος⁸⁰. Θεωρείται επομένως ότι οι φοιδεράτοι του 9^{ου} αιώνα προέρχονταν από την Ανατολή και εγκαταστάθηκαν στις ερημωμένες από τις αραβικές επιδρομές συνοριακές περιοχές της αυτοκρατορίας, προκειμένου να υπερασπιστούν το ανατολικό σύνορο, αποτελώντας μάλιστα τον πρόδρομο των επικών ακριτών⁸¹.

Κατ' αρχάς, εκτός από το γεγονός ότι το κριτήριο του ξένου προς «το ελληνικό κατεστημένο που κυβερνούσε την αυτοκρατορία» για τους επικεφαλής των φοιδεράτων είναι αρκετά ασαφές και θα μπορούσε να εφαρμοστεί για πολλούς από τους στρατηγούς των θεμάτων της Μ. Ασίας, και όχι μόνο, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να δικαιολογήσει ή να αποδείξει τη στρατολόγηση ξένων «βαρβάρων» από την Ανατολή, οι οποίοι σημειωτέον δεν προσδιορίζονται επακριβώς από τον J. Signes Codoñer. Ας μην ξεχνούμε άλλωστε ότι ένας εξ αυτών των θεωρητικά «ξένων» επικεφαλής του σώματος, ο Λέων ο Αρμένιος, σταδιοδρόμησε στη συνέχεια ως στρατηγός θεμάτων και τελικά αναγορεύτηκε αυτοκράτορας, χάρη και στην αποδοχή και συναίνεση του «ελληνικού κατεστημένου που κυβερνούσε την αυτοκρατορία», και εν τέλει έγινε μέρος του «κατεστημένου» με έδρα την Κωνσταντινούπολη.

Όσον αφορά τη στρατολόγηση των φοιδεράτων, οι οποίοι πρέπει να στελεχώνονταν από Ρωμαίους⁸² όπως και οι υπόλοιπες θεματικές τούρμες, πέρα από τη μεταγενέστερη αναφορά του Σκυλίτζη σε Λυκάωνες και Πισιδούς, δεν γνωρίζουμε τίποτε άλλο, ενώ οι φοιδεράτοι της πρωτοβυζαντινής εποχής ήδη από τις αρχές του 6^{ου} αιώνα προέρχονταν

⁸⁰ Παλαιότερα ο J. B. Bury, *Administrative System* 107, είχε υποστηρίξει ότι οι φοιδεράτοι ήταν η ξένη φρουρά του παλατιού, αργότερα γνωστή ως εταιρεία, και ο τουρμάρχης των φοιδεράτων ο μετέπειτα εταιρειάρχης. Την άποψη αυτή ενστερνίστηκαν και οι G. Zacos - A. Vegliery, *Seals* αρ. 3148. Πρβλ. και L. Bréhier, *Le monde byzantin*, τ. II: *Les Institutions de l'Empire byzantin* [L'Évolution de l'Humanité, Synthèse collective 32 bis], Paris 1949, σ. 354. Βλ. όμως E. Stein, *Studien* 135-136 και J. F. Haldon, *Praetorians* 246 και σημ. 263, που σωστά δεν αποδέχονται την άποψη του J. B. Bury.

⁸¹ J. Signes Codoñer, *Theophilos* 39-40.

⁸² Βλ. και R. Scharf, *Foederatoi* 126.

όχι μόνο από ξένους αλλά και από Ρωμαίους, και αποτελούσαν οργανικό και επίλεκτο τμήμα του στρατού⁸³.

Η στρατολόγηση ξένων στις τάξεις των *φοιδεράτων* κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Το σώμα αναδιοργανώθηκε επί Τιβερίου Β' (578-582) με τη στρατολόγηση βαρβάρων από τη Δύση και αποτέλεσε ένα τμήμα των αυτοκρατορικών δυνάμεων κρούσεως. Το 582/3 μεταφέρθηκε στο ανατολικό μέτωπο στο πλαίσιο του πολέμου με τους Πέρσες⁸⁴ και παρέμεινε υπό τις διαταγές του *magister militum per Orientem* στη Μ. Ασία⁸⁵, όπου ιδρύθηκε στη συνέχεια το θέμα *Ανατολικών*. Η ένταξη των *φοιδεράτων* στο σημαντικότερο θέμα της αυτοκρατορίας και η προέλευσή τους από ένα επίλεκτο σώμα της πρωτοβυζαντινής περιόδου ίσως εξηγήει ότι ο επικεφαλής τους βρισκόταν σε υψηλότερη ιεραρχική θέση από τους υπόλοιπους *τουρμάρχες* των θεμάτων μαζί με τον *τουρμάρχη Λυκαονίας* ή *Λυκαονίας και Παμφυλίας* του ιδίου θέματος, όπως μαρτυρούν το *Τακτικόν Usrenski* (842-843) και το *Κλητορολόγιον του Φιλοθέου* (899) αντίστοιχα⁸⁶.

Έχουν διατυπωθεί ωστόσο σοβαρές επιφυλάξεις για τη συνέχεια του θεσμού, καθώς υπάρχει ένα κενό δύο περίπου αιώνων, από τις αρχές του 7^{ου} έως τις αρχές του 9^{ου}, κατά το οποίο δεν γίνεται καμία αναφορά στους *φοιδεράτους*, με εξαίρεση ίσως μία σφραγίδα ενός *κόμητος φοιδεράτων* στο πρώτο ήμισυ του 8^{ου} αιώνα⁸⁷. Γι' αυτό θεωρείται ότι μάλλον επρόκειτο για αναβίωση του ονόματός τους στο πλαίσιο της λεγόμενης «διοικητικής πρωτοαναγέννησης» («administrative Protorenaissance»).

⁸³ N. Oikonomidès, *Listes* 343. Για τους *φοιδεράτους* κατά τον 5^ο και 6^ο αιώνα, βλ. προσφάτως A. Laniado, *Ethnos et droit dans le monde protobyzantin, V^e-VIe siècle. Fédérés, paysans et provinciaux à la lumière d'une scholie juridique de l'époque de Justinien*, [École Pratique des Hautes Études. Sciences Historiques et Philologiques - III. Hautes Études du Monde Gréco-romain 52], Genève 2015, σ. 35-127, με πηγές και βιβλιογραφία.

⁸⁴ Βλ. σχετικά J. F. Haldon, *Praetorians* 100-101 και R. Scharf, *Foederati* 100-103, με πηγές.

⁸⁵ Βλ. J. F. Haldon, *Praetorians* 246 και 513 σημ. 658. — W. Treadgold, *Byzantium and its Army, 284-1081*, Stanford, CA 1995, σ. 99. — J. Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, London 1999, σ. 112. — L. Brubaker - J. Haldon, *Byzantium* 410: «*tourmarches of the phoideratoi* (the late roman *foederati*, now based in the *Antatolikon thema*)». — R. Scharf, *Foederati* 110-113.

⁸⁶ Βλ. N. Oikonomidès, *Listes* 55.7-8 και 149.23-24 αντίστοιχα, και σ. 343. Βλ. και E. Stein, *Studien* 138-139, κατά τον οποίο, σε συνδυασμό και με τη μαρτυρία του Σκυλίτζη που αναφέραμε παραπάνω σχετικά με τους Λυκάονες και του Πισιδούς (βλ. σημ. 21), ο *τουρμάρχης των φοιδεράτων* ταυτίζεται με τον *τουρμάρχη Λυκαονίας και Πισιδίας*, άποψη που δεν συνάδει όμως με τις μαρτυρίες των *Τακτικών*. Βλ. J. F. Haldon, *Praetorians* 247. — J. Signes Codoñer, *Theophilos* 37-38. Βλ. και R. Scharf, *Foederati* 116-126, με ανάληψη των μαρτυριών των *Τακτικών*.

⁸⁷ Βλ. επόμενη σημ.

sance”) του πρώτου μισού του 9^{ου} αιώνα σύμφωνα με τον W. Brandes⁸⁸. Σε κάθε περίπτωση, η επιβίωση ή η αναβίωση του ονόματος των φοιδεράτων πρέπει να οφείλεται στην προϋστορία του σώματος και συγκεκριμένα στη σύνδεσή του με το θέμα των Ανατολικών και όχι στην υπηρεσία «ξένων» στις τάξεις των φοιδεράτων του 9^{ου} αιώνα⁸⁹.

Συμπερασματικά, ο πρώτος τουρμάρχης των φοιδεράτων, που εμφανίζεται στις πηγές στις αρχές του 9^{ου} αιώνα, είναι ο Λέων ο Αρμένιος. Ο τελευταίος δεν ήταν εγκατεστημένος στην Κωνσταντινούπολη με τους φοιδεράτους του, λειτουργώντας τρόπον τινά ως επικεφαλής ενός αυτοκρατορικού τάγματος, αλλά μάλλον στο θέμα των Ανατολικών, στο οποίο υπαγόταν η τούρμα των φοιδεράτων. Το σώμα των φοιδεράτων δεν ήταν αυτόνομο στο πλαίσιο της αποστολής του για την υπεράσπιση του ανατολικού συνόρου, αλλά ετίθετο υπό τις εντολές του εκάστοτε στρατηγού των Ανατολικών, όπως ίσχυε και για τις υπόλοιπες θεματικές τούρμες που υπέκειντο στη δικαιοδοσία των θεματικών στρατηγών. Οι τουρμάρχες των φοιδεράτων που μας είναι γνωστοί από τις πηγές είναι τέσσερεις, ο Λέων ο Αρμένιος, ο Θωμάς ο Σλάβος, ο αραβικής καταγωγής Elnasir, Alnasir ή Artasir και ο Σαμουήλ, ενώ ο Μιχαήλ Τραυλός ουδέποτε κατέλαβε τον συγκεκριμένο θώκο, σε αντίθεση με ό,τι έχει υποστηριχθεί. Τέλος, η σύνδεση των φοιδεράτων του 9^{ου} αιώνα με τη στρατολόγηση ξένων «βαρβάρων» της Ανατολής δεν είναι πειστική και δεν μπορεί να τεκμηριωθεί από τις μαρτυρίες των πηγών. Η επιβίωση ή η αναβίωση του ονόματος των φοιδεράτων στις αρχές του 9^{ου} αιώνα μάλλον οφείλεται στο γεγονός ότι είχαν εγκατασταθεί στο θέμα Ανατολικών μετά την αναδιοργάνωσή τους επί Τιβερίου Β΄.

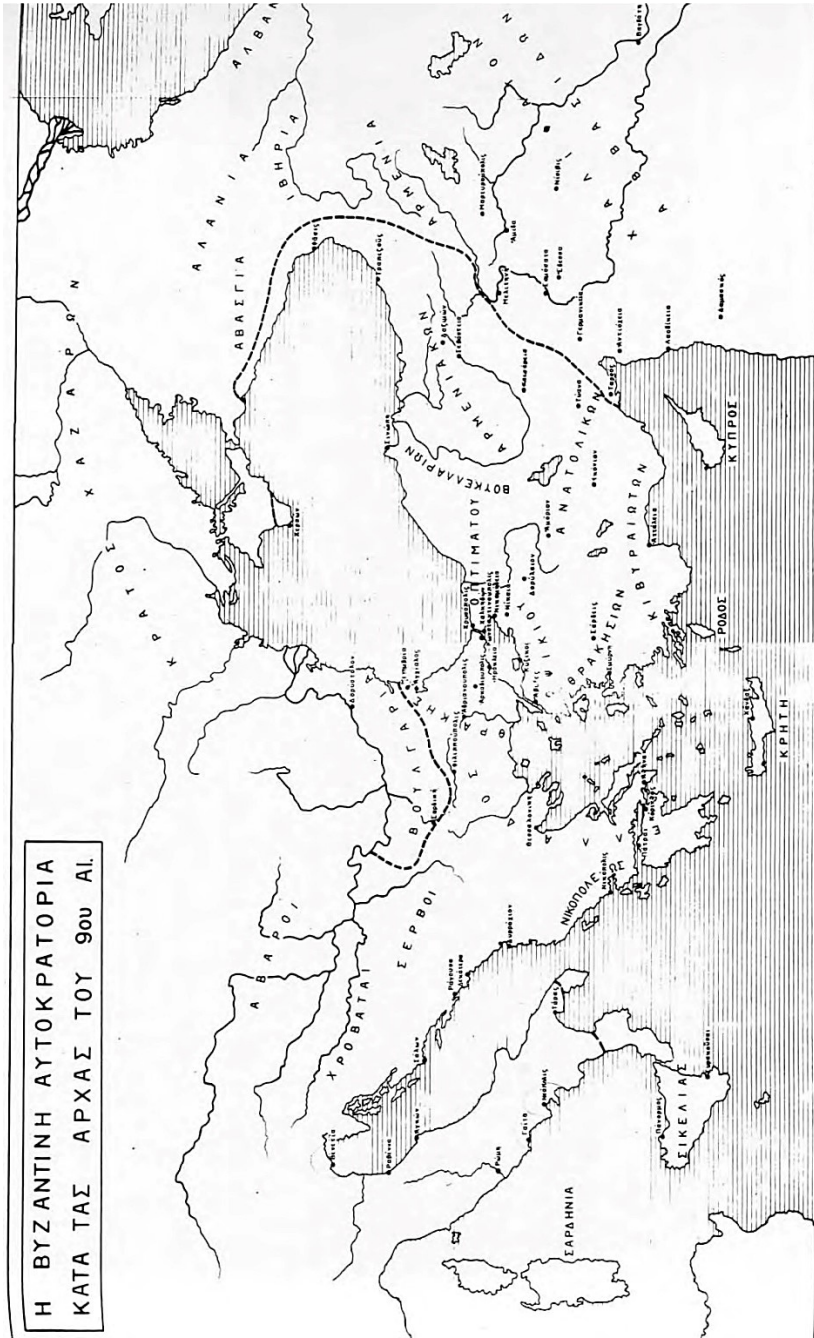
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
agkoutzi@hist.auth.gr

⁸⁸ W. Brandes, *Finanzverwaltung in Krisenzeiten. Untersuchungen zur byzantinischen Administration im 6.-9. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2002, σ. 492-493 και σημ. 59.

⁸⁹ Βλ. και τη βιβλιοκρισία του W. Treadgold για το βιβλίο του J. Signes Codoñer, *Theophilos* στο *Mediävistik* 28 (2015), σ. 500-501. — C. Zuckerman, *Theophobos* 137.

The *Tourmarches of Phoideratoi* (9th-10th c.): Problems and Remarks

The aim of the present paper is to re-examine critically the opinions that have been formulated about the office of the *tourmarches of phoideratoi*, on the basis of the information yielded by primary sources. The main conclusions of our analysis are the following: The first holder of the military position of the *tourmarches of phoideratoi* was Leon the Armenian, who later became emperor; he did not settle in Constantinople with his *phoideratoi* as head of an imperial tagma, as has been argued, but rather in the *thema of Anatolikon*, where his *tourma* belonged. Nor was Michael Traulos, who had in fact been appointed *komes kortes* of the *strategos of Anatolikon* and not “*komes* of the imperial tent”, settled in the capital. The corps of the *phoideratoi* did not operate in an autonomous manner, to defend the eastern border, as has been recently proposed, but it was under the command of the *strategos of Anatolikon*, as was also the case with all the other *tourmai*, which were subjected to the generals of the *themata* in which they were located. Four *tourmarches of phoideratoi* are mentioned in the sources: Leon the Armenian, Thomas the Slav, Elnasir or Alnasir or Artasir (all in the 9th c.), and Samuel (second half of the 10th c.), while Michael Traulos never attained this office, contrary to what certain scholars have argued. Finally, any connection between the 9th-century *phoideratoi* and the recruitment of foreign barbarians from the East is not convincing and cannot be substantiated by the sources; the survival or revival of the name of the *phoideratoi* for one of the *tourmai* of the *Anatolikon thema* was due to the fact that, after the re-organisation of the *phoideratoi* as part of the imperial mobile military units during the reign of Tiberius II, they moved to and remained in the East under the command of the *magister militum per Orientem*, where later the *theme of Anatolikon* was established.

Ι. Καραγιαννόπουλος, Χάρτες μέσης βυζαντινής περιόδου (565-1081), Θεσσαλονίκη 1993, σ. 10.